Г Л А С Н И К

А Д В О К А Т С К Е К О М О Р Е В О Ј В О Д И Н Е

Ч А С О П И С З А П Р А В Н У Т Е О Р И Ј У И П Р А К С У

Година LXXXIX

Нови Сад, фебруар 2017.

Књига 77

Број 2.

Ч Л А Н Ц И

UDC 1 ARISTOTEL
1 (38)

Dragan Veselinović

ARISTOTELOVO ODREĐENJE PRAVDE*

SAŽETAK: U članku autor nastoji da pokaže i objasni Aristotelovo razumevanje pojma pravde. Polaznu tačku u istraživanju i predstavljanju problematike se pokazuje kao ono koje dolazi iz tradicije, da bi se raznim uticajima i samim promišljanjem Aristotelovim, pokazalo kao jedan od ključnih pojmova u praktičkoj filozofiji uopšte. Sam Aristotel polazi od značenja reči *δικη* (parnica) da bi razvio misaoni sklop u pravednost i, na kraju, da bi došao do pojma pravde. Deleći pravdu na dva pojma (opšta i posebna pravda) izvršen je veliki uticaj na teoretičare i mislioce u vremenima koja su dolazila nakon Aristotela. U svojim delima *Nikomahova etika*, *Politika* i *Retorika* Stagiranin nam je ostavio kamen temeljac za razumevanje pojma pravde – kako kada se govori o vlastitom odnosu prema pravednosti i pravdi, preko vladanja i pokoravanja što se tiče državnog uređenja, do uloge sudije i zakona u jednoj državi. Iako Filozof živi u svetu drugačijem od današnjeg i našeg, neupitan je njegov uticaj na kasnije mislioce i veoma je teško zamisliti i razumeti kakva bi civilizacija kojoj pripadamo bila da njega nije bilo.

Ključne reči: Aristotel, *δικη*, pravednost, nepravednost, pravda, zakon, sudija, vladanje, pokoravanje, građanin, prirodno pravo, pozitivno pravo, polis

* Rad primljen 19. 1. 2017. godine.

Pravni poredak možemo definisati kao skup pravnih normi, načela i vrednosti koji čine pozitivno pravo neke političke zajednice.¹ Kada danas pomene-
mo pozitivno pravo jedne zajednice ne možemo, a i ne smemo ga posmatrati
izolovano od onoga što danas razumemo kao međunarodno pravo. Pravni po-
redak pored pravnih normi čine načela i vrednosti koje su imanentne pravnoj
normi. On se sastoji iz normi koje mogu biti zakonskog, običajnog ili sudskog
porekla – u uskoj vezi s kulturnom tradicijom nekog naroda, njegovim običa-
jima, moralom, verom i političkim pogledima. Svaki pozitivni pravni poredak
se sastoji ne samo od normi, nego i načela i vrednosti. Jedna od najvažnijih
funkcija pravnog poretka upravo je zaštita dominantnih društveno-političkih
vrednosti. Sigurno je da iza svakog društveno-političkog poretka „stoje“ njemu
svojstvene društvene vrednosti koje se temelje na pravdi.

Univerzalnost kategorije pravde ne ispoljava se samo težnjom različitih
subjekata da je prikažu kao glavni cilj svoje aktivnosti, već i činjenicom da su
o njoj pisali i pokušavali da joj spoznaju suštinu mislioci najrazličitijih usmere-
nja: religijskog, filozofskog, politikološkog, psihološkog, biologističkog, prav-
nog i dr.

Ako pokušavamo da razrešimo razumevanje onoga što se pod pojmom
pravde i pravednosti krije, svakako naše istraživanje ovog termina i pojma mo-
ramo otpočeti na izvoru – kod Starih. Nije moguće ozbiljno govoriti o ovom
problemu i problematici ako za mišljenje ne „upitamo“ one koji su postavili
smernice onoga što mi danas razumemo pod ovim pojmom. Svakako da mo-
ramo uzeti u obzir promišljanje i shvatanje koje nam donose na svetlost dana
najpre Sokrat, zatim Platon i, na kraju, Aristotel, koji, inače, i predstavlja cen-
tralnu tačku ovog našeg propitivanja i razumevanja jednog od najvažnijih poj-
mova u ljudskoj duhovnoj sferi.

Svakako da mi u današnjem vremenu živimo potpuno drugačije u odnosu
na jednog Helena Aristotelovog doba. Ali, ako govorimo o osnovnim fenome-
nima koji nas danas muče, veoma smo blizu tom svetu koji je na svaki način
odeljen od sadašnjeg vremena. No, filozofija ne bi bila ono što jeste kada bi
prekratko pitala i davala iste takve odgovore. Naravno da svako, iole upoznat
sa bilo kojim delom tradicije neće upasti u zamku tvrdnje da svet počinje njime
i njegovim vremenom. Umberto Eko je umeo da kaže: „Ako niste primetili da
se svet oko vas promenio, vi ste budala.“ Tradicija je ono što je živo tkivo i što
ima svoju egzistencionalnost kako u naše vreme, tako i u vremenu vekova pre

¹ „Jer kao što u ostalim stvarima složevinu treba razdijeliti sve do nesloževina (budući da su one najmanji djelići cjeline), tako i o državi, razmatrajući iz kojih je djelova složena, uvidjet ćemo i o time bolje u čemu se razlikuju jedni od drugih, i ako se štogod znanstveno može postaviti o svakom pojedinome od rečenoga. Ako tako tkogod razmotri kako se stvari od samog početka razvijaju, onako kao i u drugim slučajevima, i u ovima će najljepše tako znanstveno razvidjeti” (*Politika*, 1252 a 18–26).

nas. Upravo ta predaja čini nas savremenima Starih, ali i potpuno različitim od njih. Ta razlika je ostvarena onog trenutka kada svest spozna da tradiciju ne treba shvatiti u potpunosti, bez zadržke i bez kritičkog promišljanja iste. Martin Hajdeger navodi da „tradiciju ne treba preuzimati nekritički jer ona na taj način zatamljuje naš pogled”. Svakako da nije moguće govoriti o našem zadatku istraživanja u ovom tekstu, a to je pojam pravde, ako nismo oslonjeni na tradiciju (stari helenski mislioci) i ako o njoj nemamo kritički stav. Jedino na taj način je moguće razumeti u punini pojam koji ovde tretiramo – pravdu.

Aristotel formiranje svog misaonog korpusa neupitno duguje učitelju Platonu, u čijoj je školi proveo dvadeset godina. Za njega, kao mislioca, boravak u Akademiji je bio presudan – „tu je stekao najsolidnije poznavanje celokupne dosokratske filozofije, tu je učio, sakupljao gradivo, pisao 'razgovore', slušao Platonova predavanja i držao sistematska predavanja o besedništvu”². Nakon godina provedenih sa učiteljem Aristotel ga napušta – najpre duhovno („Drag mi je Platon, ali mi je istina draža”³, a zatim i fizički osnivajući vlastitu filozofsku školu – Licej.

No i pored svega ovoga, ako govorimo o pravdi ne možemo izbeći poziciju da pokažemo Platonove stavove u odnosu na ovaj pojam koji tretiramo. Za Platona, pravednost je najviša ideja i najvažnija politička vrlina na kojoj počiva njegovo razumevanje države. Njegova idealna država nije ništa drugo do realizacija opšte ideje pravednosti.⁴ Kod Platona je sama država primer iskonske pravednosti. Ova vrlina se pokazuje u samoj duši predstavljenoj u bogatom jedinstvu izraženih različitosti. Tako, ako se pravda i pravičnost prihvate kao sinonimi, što Platon veoma često upravo i čini, proizilazi da i jedno i drugo pripadaju carstvu vrlina, ako se, međutim, uzmu razdvojeno, proističe da pravda ostaje u carstvu ideja, a da pravičnost, shvaćena u delatnom, praktičnom smislu, zauzima svoje mesto u carstvu vrlina.

Iako produžuje sistem svoga učitelja i sa njim ima zajedničkih crta, Aristotel u mnogim pogledima predstavlja Platonov antipod. Glavne osobine u kojima se ogleda razlika u odnosu na Platona su – 1) realizam, 2) racionalizam, 3) imanentizam i 4) energizam.

1) Realizam *Nikomahove etike* sastoji se u tome što Aristotel ne prima Platonovo učenje o idejama i zamera mu što se ideje razumeju kao bića odvojena od pojedinačnih stvari, jer se tako ne može objasniti problem postojanja i

² Dr Miloš N. Đurić, *Istorija helenske etike*, BIGZ, Beograd, 1976, 372.

³ „Možda je bolje obratiti pažnju na opšti pojam i zapitati šta se pod njim podrazumeva. Istina, takvo ispitivanje vezano je za teškoće, jer su ideje uveli prijatelji. Ali će se možda učiniti da je bolje i da radi očuvanja istine treba pobijati i vlastita načela, naročito kad smo filozofi. Ta mило nam je i jedno i drugo [tj. Platon i istina], ali je sveta dužnost ceniti istinu” (*Nikomahova etika*, I 3, 1096 a 11–16).

⁴ Platon, *Država*, prev. Albin Vilhar i Branko Pavlović, BIGZ, Beograd, 2002, 136 i dalje.

bića stvari. Platonsko odvajanje ideja od stvari za njega znači nepotrebno udvajanje stvari.

2) Racionalizam kao saznanje uopšte i praktičko učenje ima svoj izvor i u razumu i u iskustvu. Iskustvo i razum, indukcija i dedukcija, spajaju se u njegovom etičkom učenju tako da se one međusobno prožimaju. Aristotel se uvek orijentiše ka prosečnom čoveku – njemu je uvek na umu hrabrost valjana ratnika, požrtvovanje čestita rodoljuba, trezvenost smotrena građanina, vrednosni sudovi otmenog društva njegovog vremena.

3) Imanentizam.– Aristotel, sa celokupnom helenskom filozofijom deli mišljenje da od čoveka samog zavisi da li će postati srećan (blažen), ili ne. Jer samo od njega zavisi da li će postići vrlinu ili ne. U Stagiranovoj etici nije reč o dobru po sebi, nego o ljudskom dobru, o onom što je dobro u ljudskom životu i što je za ljudsko delanje poslednji i najviši cilj. Dok je Platon čovekovo moralno zračenje vezao za natčulni svet ideja i kao najviši moralni zadatak postavio bežanje u viši, natčulni svet i težnju ka sličnosti s bogom (ομοιωσις θεῷ – Theatet, 176 A). Aristotel transcendentalnu normu prenosi u volju moralne jedinke i tako s punom odlučnošću oslobađa etiku od svake vezanosti za natprirodnu uzročnost.

4) Energizam – shvatanje da etika nije glavna stvar saznavanja vrline, nego moralno delanje. Nije γνῶσις (saznanje) već je ἐνέργεια (delanje) krajnji cilj etike, a predmeti njenog izučavanja su ljudske radnje.

Aristotel zasigurno predstavlja najbitnijeg i najkompleksnijeg mislioca celokupne Antike. Pored svojih stavova koje je razvijao u sopstvenoj sistematičnoj filozofiji, on predstavlja jedan od najvećih i najznačajnijih uticaja u celokupnoj istoriji filozofije. Nijedan ozbiljan mislilac nakon Peripatetičara, u svojim određenjima i stavovima nije polemisaio ili kritikovao Aristotela. On je jedini u istoriji naše civilizacije koji je jednostavno obeležavan – filozof. I niko nikada nije imao problem da ne može da prepozna o kome je reč.

U starom veku je pojam pravednost u većini slučajeva bio sinonim za pojam zakona – „Tako je pravedno ono što je zakonito i jednako, a nepravedno ono što je protivzakonito i nejednako” (*Nikomahova etika*, 1129, a 8–30), odnosno običaja. Iz tog razloga Aristotelovo izjednačavanje prava s pravednošću ne valja a priori odbacivati, nego treba sagledati društvenu zbilju toga doba u kojoj je vladao običaj; a razlika u razumevanju pozitivnoga pisanog propisa i običaja je nedvosmislena. U antičkoj Grčkoj reč δικαιοσύνη dolazi od reči δίκη, čije je osnovno značenje bilo parnica ili postupak.

U svom najopštijem značenju pravičnost je vrлина, koja kao moralna dispozicija ujedinjuje u sebi sve druge vrline. Tu se Aristotel podudara s Platonom, za koga je pravičnost najviša od četiri takozvanih „stožernih vrlina“, ali

se od njega razlikuje po tome što ovu vrlinu ograničava na naše ponašanje prema drugima.⁵

Aristotel polazi od toga da postoje dve pravde: 1) opšta i 2) posebna.

1) Princip **opšte pravde** nalaže da se poštuju zakoni, koji su u skladu s opštim dobrom, i da se s građanima polisa postupa kao sa jednakima. To je komutativna (ili korektivna) pravda. Po principu opšte pravde pravedan je onaj ko postupa po zakonu.⁶

2) **Posebna pravda** se javlja u odnosu između pojedinca i zajednice i između samih pojedinaca. Građanin treba da učestvuje u ukupnoj sumi dobara (ne samo materijalnih, već i takvih kao što su čast, ugled, vlast) srazmerno svom doprinosu društvu. To je distributivna pravda.⁷ Po principu posebne pravde pravedan je onaj ko učini dobro delo prema nekome iz ubeđenja da će to drugome odgovarati ili koristiti.

Pravedna i nepravedna radnja mogu se određivati samo kada se dobrovoljno vrše, stoga Aristotel kaže: „Nepravedan je onaj koji je protiv jednakog, onaj koji je pristran.“ Dalje, on navodi da je ono šta je nepravedno razlučeno na dve sfere – protivzakonito i nejednako, dok, ono što je pravedno ogleda se u dve tačke – u zakonitom i jednakom.⁸ Činiti nepravdu znači svojevolski činiti nekome štetu protiv zakona. Pravednost je, kao vrlinu, teško primeniti prema drugome, a samo čovekova volja odlučuje hoće li biti primenjena. Aristotel naglašava kako biti nepravedan znači biti pristrasan – *pravednost je nepristranost*. Budući da pravednost pretpostavlja odnos prema drugome, Aristotel je definiše kao takvu sposobnost po kojoj se za nekoga kaže da je izabrao da čini ono što je pravedno. Ovo nas vodi do zaključka da je pojam *volje* nužan za ostvarenje pravednosti.

Upravo pojmovi *volja* i *odnos prema drugome* uticali su na velik broj kasnijih mislilaca, među kojima su za filozofiju prava najvažniji Toma Akvinski, Hugo Grocijus, Haim Perelman. Sve su to istaknuti teoretičari čije teorije počivaju na istom polazištu, a to je ideja o egzistenciji prirodnog prava.

⁵ *Nikomahova etika*, (1129 b, 26).

⁶ „Prva vodi računa o dostojanstvu članova zajednice i o njihovim individualnim zaslugama za državu i upravlja se po geometrijskoj proporciji, tj. ukoliko je ko dostojniji i zaslužniji, utoliko mu više pripada”, Dr Miloš N. Đurić, *Istorija helenske etike*, BIGZ, Beograd, 1976, 393.

⁷ „Druga, koja se zove i korektivna ili, bolje, regulativna, ne uzima u obzir ugled i vrednost ličnosti, nego samo stečenu korist ili pretrpljenu štetu, i ovde se podela vrši po aritmetičkoj proporciji onome koji suviše ima oduzima se toliko koliko iznosi šteta ili gubitak onog koji je pretrpeo nepravdu”, Dr Miloš N. Đurić, *Istorija helenske etike*, BIGZ, Beograd, 1976, 393.

⁸ „Budući da nejednako i protuzakonito nisu jedno te isto, nego se razlikuju kao dio od cjeline (jer sve što je nejednako jest i protuzakonito, ali sve što je protuzakonito nije i nejednako), ono što je nepravedno i nepravednost nisu u tome smislu isto, nego su različiti od predašnjeg, odnoseći se prema njima dijelovi prema cjelinama; jer dotična je dio sveopće nepravednosti, a isto tako i pravednost sveopće pravednosti”, *Nikomahova etika*, I 3, 1130 b 10–19.

Aristotel u *Nikomahovoj etici* ističe potrebu suočavanja s pitanjem odnosa pravičnosti prema pravdi i pravičnog prema pravednom, i kaže da valjano posmatranje pokazuje da ovo dvojje nije ni apsolutno identično niti, s druge strane, različito po pojmovnoj vrsti. Po njemu pravično i pravedno su jedno i isto. Gde pravičnost sa svojim određenjima ne bi mogla zadovoljiti etičku potrebu u izuzetnim konkretnim slučajevima, tu je dopunjuje *pravednost* (επιεικεια) kao pravičnost više vrste, kao izraz opšteg, nepisanog zakona (νομος κοινος, νομος αγραφος), kao „korektura“ zakona tamo gde je zakon zbog svoje opštosti nedovoljan, i kao dopuna strogoj i ukočenoj zakonitosti (νομος ιδιος, νομος γεγραμμενος). Ona se ne upravlja prema slovu zakona nego prema njegovom duhu.

U širem smislu pravičnost je zakonitost.⁹ Kod ove vrline Aristotel primenjuje princip sredine – pravičnost je sredina između tvorenja i podnošenja nepravde.¹⁰ Teškoće nastaju zbog okolnosti da pravično stvarno jeste isto što i pravedno, ali ne u smislu pozitivnog zakona, nego kao korekcije pozitivnog prava. „Filozof“ smatra da je to neophodno, jer je svaki zakon uopštena odredba, a ima mnogo pojedinačnih slučajeva koji ne mogu biti tretirani pravedno prema jednoj takvoj uopštenoj odredbi. „Zakon je poseban ili opšti. Posebnim zakonom zovem onaj koji je napisan i po kome se u državi živi, a opštim sva načela koja nisu napisana i koja po opštim shvatanjima važe kod svih ljudi. Svojevoljno čini čovek sve ono što čini znajući i neprimoran. Što čini svojevoljno to ne čini uvek namerno; ali sve što čini namerno to čini znajući, jer što neko naumi to on uvek i zna. Razlog iz kojega čovek rešava da drugome škodi ili zlo čini protiv zakona jeste moralno nevaljalstvo i nedostatak samosavlđivanja“ (*Retorika*, I 10, 1368 b 6–14).

Zato kada se pojavi slučaj, o kojem zakon govori samo uopšteno, a koji se ne može podvesti pod tu uopštenu odredbu, onda je sasvim pravilno da se „propust“ zakonodavca dopuni i ispravi, onako kako bi to učinio i sam zakonodavac, da je mogao predvideti takav slučaj. On smatra da ne postoji nijedna

⁹ „Ova pravičnost je potpuna vrlina, ali ne uopšte nego s obzirom na druge i zato se često čini da je pravičnost najbolja od vrlina, te ni Zvezda Danica ni Zvezda Večernjača nije tako divna; otuda i poslovice – U pravičnosti je uopšte vrlina. I najviše je potpuna zato što je ona primena potpune vrline, a potpuna je zato što onaj ko je ima može je vršiti i prema drugima, a ne samo prema sebi. Mnogi, naime, mogu vrlinu vršiti u svojim vlastitim poslovima, ali ne mogu prema drugome. I stoga se čini da je odlična Bijantova reč da vlast pokazuje čoveka. Jer onaj koji ima vlast ima posla s drugima i pripada zajednici. A baš zbog toga i čini se da je od vrlina jedino pravičnost dobro za druge, jer se tiče drugih; ona, naime, čini ono što je korisno drugome, bilo vladaru ili zajednici. Najgori je, dakle, onaj koji je rdav i prema sebi i prema prijateljima, a najbolji je ne onaj koji je dobar prema sebi, nego onaj koji je dobar prema prijateljima, a to je delo teško. Ova pravičnost, dakle, nije deo vrline, nego cela vrlina, i njoj suprotna nepravdičnost nije deo nevaljalstva, nego celo nevaljalstvo“, *Nikomahova etika*, (1129 b, 26 – 1130 a, 10).

¹⁰ „Onaj koji tvori nepravdu suviše mnogo prisvaja, a onaj koji je trpi poseduje suviše malo“, *Nikomahova etika*, (1131 b, 19).

zajednica koja ne bi bila označena odnosom vladanja i pokoravanja (*arhein ka-iarhesthai*). Ipak, politička vladavina potpuno se razlikuje od vladavine koja se odvija u domaćinstvu. Aristotel izvodi ovu tezu genetski i sistematski. Genetski pokazuje razvitak različitih vrsta udruživanja koje polazi od domaćinstva, sela, pa sve do polisa. Odnosi koji postoje u domaćinstvu su asimetrični – neki uvek vladaju, a drugi se uvek pokoravaju. U političkoj zajednici delom se vlada, a delom pokorava, a ista ta politička zajednica može imati različite zakone i ustave. Aristotel traži opštu definiciju građana koja bi odgovarala svim ustavima. On dolazi do zaključka, s obzirom na demokratiju, da je građanin jedne države „onaj ko ima moć sudelovati u savetodavnoj i sudskoj vlasti..., a državu nazivamo mnoštvo takvih sposobnih za samodostatan život, jednostavno rečeno”. (*Politika*, 1275 b 18–21). Što se tiče države, s obzirom na to da je ona celina sastavljena od delova, ona ostaje tako dugo ista dok se ne primeni način njene povezanosti. „Jer ako je neko zajedništvo država, zajedništvo država je neka zajednica, i to zajednica je građana vezanih ustavom, i ako ustav postane drukčiji i različit od prethodnog i država nužno postaje drugo” (*Politika*, 1276 b 1) (*eidos heteron e tes syntheseos*). „Bjelodano je kako najčešće treba reći da je država ista obzirom na ustav” (*Politika*, 1276 b 11). Država i građanin tvore nerazdvojno jedinstvo, a mudrost građana mora odgovarati u prvoj liniji ustavu države. Zajednička zadaća (*ergon*) za sve članove države mora se pokazati u nastojanju da se zajednica održi.

„Kao građane određujemo one koji sudeluju u vlasti” (*Politika*, 1275 a 32). Ta „politička” definicija ne ulazi u stvarni društveni kontekst podela društva na siromašne i bogate, nego proklamuje političku jednakost bogatih i siromašnih. Potencijalno svi slobodni građani mogu sudelovati u vlasti, ali ipak ne na jednak način i ne u istoj meri. Ovu razliku tumači Aristotel ne kao društvenu nego kao razliku između onih koji imaju *dokolicu* (*sholi*) i oni koji je nemaju (*asholia*).

Kant je smatrao da kućna služinčad, posluga, nadničari, čak frizeri, nisu kvalifikovani da budu članovi države, a time isto tako da budu građani.¹¹ Kantovo obrazloženje je jednostavno – da bi neko bio građanin, mora biti sam svoj gospodar (*sui iuris*), a da bi to mogao biti, mora imati neko vlasništvo. Građanin ne može služiti nikome osim zajednici. Ovaj bitni uslov građanstva, nazvao je Kant „građanska samodostatnost” (*sibisufficientia*). Ona je ostvarena tada kad neko svoju egzistenciju i održanje ne duguje samovolji drugoga, nego svojem vlastitom pravu i snazi kao član jedne zajednice. Tek tada dobija on

¹¹ I. Kant, *Ober den Gemeinspruch: „Das mag in der Theorie richtig sein, taugt aber nicht für die Praxis”*, Ak.-Ausg. VIII, 295; upor. takode: *Met. d. Sitten*, I: *Met. Anfangsgründe der Rechtslehre* § 46, Ak. Ausg. VI, 314 i dalje.

status građanske osobe.¹² Kao što vidimo, Kant sledi Aristotelovo određenje građanina.

Stagirinin razlikuje dve vrste prava: 1) prirodno pravo i 2) pozitivno pravo

1) **Prirodno pravo** je večno i nepromenjivo pravo koje je temelj pozitivnom pravu.

2) **Pozitivno pravo** je ono pravo koje vredi unutar neke države. To je skup pravila kojima se ljudi pokoravaju i takvo pravo počiva na dogovoru među ljudima o zajedničkim pravima i dužnostima koje moraju izvršavati. Pozitivno pravo je derivat prirodnog prava. Izrazimo li se rečnikom formalne logike – prirodno pravo je superordinirani pojam pozitivnom pravu, koje je subordiniran pojam. Po Aristotelu bi prirodno pravo trebalo da bude ideal svakom pozitivnom pravu. Odličan primer za isprepletenost i sukob između prirodnog i pozitivnog prava imamo kod Sofokla¹³ u njegovoj tragediji *Antigona*. Sadržaj se tiče sukoba između normi pozitivnog prava i načela ljudske svesti, tj. prirodnog prava.

Stvari koje su pravedne prema dogovoru i prema koristi nalik su mera – Aristotel navodi da nisu svugde i uvek iste npr. vinske i žitne mere. Da bi potkrepio ovaj stav, on kaže da te mere zasigurno nisu identične u veleprodaji i maloprodaji. Govori dalje, i obrazlaže, da se na sličan način razume nepravedan čin i ono što je nepravedno, te pravedan čin i ono što je pravedno. Nešto je nepravedno ili po prirodi ili po određenju – to samo, kada se počini, nepravedan je čin; no, pre nego što se počini to je nepravedno. Isto je sa pravednošću i pravednim činom. Nepravedan i pravedan čin se određuju voljnošću i protivvoljnošću. „Voljnošću nazivam... kad tkogod počini neku od stvari koje su mu u moći – i to znalice a ne neznalice – bilo što se tiče koga, bilo čega, bilo koje svrhe...” (*Nikomahova etika*, 1135 a, 3 20–25) „Dakle, ono što se počinja neznalice, ili ne neznalice ali ne i u vlastitoj moći, ili pak pod prisilom – to je protuvoljno” (*Nikomahova etika*, 1135 a, 3–30). Od voljnih dela neka izvršavamo po izboru, dok druga ne. Po izboru se čini ono što je promišljeno, a bez izbora smo u činjenju stvari o kojima nema promišljanja.

Ono što je Aristotelu veoma važno u određenju pojma pravde svakako predstavlja institucija sudije.¹⁴ On je tu da izjednačava – kad je celina pode-

¹² Upor. G. Bien, *Revolution, Bürgerbegriff und Freiheit. Über die Transformation der alt-europäischen Verfassungstheorie in politische Geschichtsphilosophie*, u: *Phil. Jb.* 79 (1972), 1–18.

¹³ Sofoklo (Σοφοκλής) je bio starogrčki dramatičar. Jedan je od trojice velikih grčkih tragičara, zajedno sa Eshilom i Euripidom. Napisao je oko 130 drama, od čega 20 satirskih. Sačuvano je sedam tragedija.

¹⁴ „I tu uopće nije važno da li je dobar čovjek uskratio lošem ili pak loš dobromu, ni da li je preljub počinio dobar ili loš, nego se zakon osvrće samo na razliku u šteti, i postupa sa dotičnima kao sa jednakima, ako je jedan nanio nepravdu a drugome je nanese, i ako je jedan počinio štetu a drugome je počinjena. A budući da je to nepravedno i nejednako sudac nastoji izjednačiti. Ako

ljena na dve polovine, tada se kaže da svako ima svoje, kad dobiju jednako. Sudija je tu da nešto što je nejednako podeljeno, svede na istu podeljenost – od većeg dela da odseče i pridoda manjem kako bi došlo do jednakosti. „A ono što je jednako sredina je između većega i manjega prema aritmetičkoj razmeri“ (*Nikomahova etika*, 1132 a, 25–30).

Pravda je izvršena ako čovek pretrpi ono ono što je počinio – kaže jedno određenje. No, ovo ne mora da bude tako¹⁵ i na mnogo mesta se ne slaže, po Aristotelovom sudu. On navodi primer da ako onaj koji ima vlast udari nekoga koji je nema, udarac mu se ne sme uzvratiti. Nasuprot, ako onaj koji nema vlast, udari nekoga ko je poseduje, ne samo da će mu biti uzvraćeno nego će zbog toga i biti kažnjen. „Uz to se uveliko razlikuje ono što je voljno od onoga što je protuvoljno“ (*Nikomahova etika*, 1132 b 5 30–32). Ako povreda (ili šteta) nastaje suprotno očekivanju, onda je u pitanju nesrećan slučaj. Nasuprot, ukoliko nije neočekivana, ali je bez zle namere onda je u pitanju greška – greši se kad je uzrok krivice u počinocu, a ako je van njega onda se radi o nesrećnom slučaju).

Aristotel tvrdi da je pozitivni zakon zbog svoje uopštenosti nepotpun, odnosno ograničen, i da mora postojati neka vrsta korekcije, odnosno nadopune zakona. On lek pronalazi u pravičnosti. Smatra da je pravičnost pravedna jer služi kao popravak onoga što je zakonski pravedno.¹⁶ Dakle, za razliku od svojih prethodnika (Sokrata i Platona), Aristotel prvi uvodi fleksibilnost u pravednost pojmom pravičnosti.

Jedan Aristotelov sledbenik je napisao: „Ako bi se filozofija uzela ozbiljno, onda ne bi bilo ništa tako važno kao predavanje o Aristotelu.“¹⁷ Za filozofiju prava, ispitivanje Aristotela ne obezbeđuje samo nužnu ozbiljnost, nego se postavlja kao sveobuhvatnost – početak i kraj discipline. Razlog je tome što postavke prirodnog prava kod Aristotela nema, što će reći da na neki način nema ni postavke prava, te je sve zasnovano na pravnosti. To je i početak, i kraj filozofije prava. No, da bi se došlo do Aristotelovog pojma pravnosti tre-

je jedan ranjen a drugi ranio, ili je jedan ubijen a drugi ubio, onda su djelanje i trpljenje nejednako razdijeljeni, pa sudac nastoji kaznom izjednačiti, oduzimajući od dobitka. Tako se općenito kaže u tim slučajevima, čak ako samo ime nije prikladno, kao reći 'dobitak' za onoga koji ranjava a 'gubitak' ranjenomu; ali kad se odmjerava pretrpljeno, kaže se za jedno gubitak a za drugo dobitak", *Nikomahova etika*, (1132 a, 15).

¹⁵ Aristotel i u ovom primeru, i u ovoj prilici, pokazuje da ono što se nalazi u praktičkoj sferi (etika, pravo, politika, ekonomija) se uvek nalazi u području „stvari koje mogu biti i drugačije“. Tačnije, pokazuje da su stvari u delatnoj sferi promenljive i nisu unapred i zasnogda determinisane i petrifikovane – one su živo tkivo koje ima svoj unutrašnji i spoljašnji život.

¹⁶ „Od onoga što je građanski pravedno jedno je prirodno drugo je zakonsko; prirodno je ono što svugde ima istu moć, a ne da se nekom čini ovako a drugome onako; zakonski je ono pri kojem u početku nije bilo važno je li ovako ili onako, ali kad je jednom postavljeno, onda je važno“ *Nikomahova etika*, (1134 b, VII 17–23).

¹⁷ G. V. F. Hegel, *Istorija filozofije*, tom II, BIGZ, Beograd, 1975, 244.

ba se probijati od ispitivanja pojedinačnog i pozitivno-pravnog, prema samoj suštini bića prava. Velika i nikad zaobiđena Aristotelova sklonost ka analizi pozitivno-pravne pojedinačnosti i posebnosti je nužna, jer je njegov cilj bio da sveukupnu političku Heladu, kao i njenu istoriju podvede pod pojam. Veličina te metode je baš u toj čudnoj sposobnosti da se svuda izvuče pojam; što će reći da je pojam jedini cilj te metode. Sam Aristotel je najjasnije otklonio svaki prigovor o empirizmu u analizi Heraklitovog iskaza – „U jednoj reci se ne može dva puta okupati”. Istina je, kaže, da se reka uvek menja, ali istina je i da je reka uvek reka. Ovo drugo je ključ njegove metode, jer ga zanima zašto je reka uvek reka, a to može spoznati jedino ako analizira njenu neprekidnu promenu.

Aristotelov pojam i jeste bog – ali ne hrišćanski bog, nego onaj helenski, onaj koji je tu, na dohvrat ruke, koji nije udaljen i apstraktan, nego je i bog jedan od drugih bivstvujućih. Aristotelova grčka se približava ideji jednog boga koji je i čovek; ta ideja je u osnovi politička – to je Aristotelov princip.

Kompozicija gde ono opšte – pojam – nije stavljeno u prvi plan, jeste helenski princip koji u sebi ne nosi tvrdnu odvojenost bića na konačnost i beskonačnost. Zbog toga je Aristotel najdosledniji helenski filozof. Helenska epoha se nije razdrobila, ona je još u supstancijalnom jedinstvu – Aristotelov filozofski cilj je opstanak grčke civilizacije kao znanja.

Helen je ζῶον πολιτικόν, za njega je polis vlastita suština, on je tu stoljen sa svojom običajnošću. Polis nastaje po prirodi, kaže Aristotel – on je svrha čoveka, on je i na početku i na kraju.¹⁸ Ne može čovek biti samodovoljan, jer to pripada polisu. Biće helenskog čoveka nije razdrobljeno, nema onog modernog rascepa ljudskog bića na biće i trebanje. Helen nije moralna ličnost, što ne znači da je nepristojan, a nije ni pravna ličnost, što ne znači da je zločinac. Iskustvo prava i morala za njega su nepojmljivi, za to je potrebno da se sruši njegov svet, da se on sam udalji od polisa i da vrlinu potraži u sebi – to je Sokratov princip, Aristotel ga je bio svestan i nije rehabilitovao suštinu grčke običajnosti (εὐδαιμονία) nasuprot tom principu, zaboravivši Sokrata. On je tražio od njega da ponovo progovori grčki. Nemamo potvrde o Aristotelovom saznanju Sokratovog principa, ali je neosporno da mu je jasno prelamanje: do Sokrata je istorija bila helenska, odnosno nije ni bila istorija, a tada postaje ljudska, odnosno postaje istorija. Aristotel ju je vratio nazad Grcima i reflektovao je, potpuno grčki, jer je ponovo uspostavio već učinjeni krug. Njegov krug nije vraćanje, nije reakcija, nego promišljanje vlastite civilizacije iz njenog prekoraka, koji se baš u promišljanju i ogleda.

¹⁸ „Svaki onaj koji ne može da živi u zajednici s drugima, niti za to oseća potrebu, nego je sam sebi dovoljan, mora biti ili zver ili bog”, (Aristotel, *Politika*).

LITERATURA

- Aristotel, *Nikomahova etika*, BIGZ, Beograd, 1980.
- Aristotel, *Retorika*, Unireks, Beograd, 2008.
- Aristotel, *Politika*, prevod Tomislav Ladan, Globus/Zagreb, Sveučilišna naklada Liber/Zagreb, 1994.
- Dr Miloš N. Đurić, *Istorija helenske etike*, BIGZ, Beograd, 1976.
- G. Bien, Revolution, Bürgerbegriff und Freiheit. Über die Transformation der alteuropäischen Verfassungstheorie in politische Geschichtsphilosophie, u: Phil.Jb. 79 (1972).
- G. V. F. Hegel, *Istorija filozofije*, BIGZ, Beograd, 1975.
- I. Kant, Ober den Gemeinspruch: „Das mag in der Theorie richtig sein, taugt aber nicht für die Praxis“, Ak.-Ausg. VIII,; upor. takode: Met. d. Sitten, I: Met. Anfangsgriinde der Rechtslehre § 46, Ak. Ausg. VI
- Lazar Vrkić, *Ontologijski stav filozofije prava*, Mediterran Publishing, Novi Sad, 2009.
- Platon, *Država*, preveli Albin Vilhar i Branko Pavlović, BIGZ, Beograd, 2002.

ARISTOTLE'S DEFINITION OF JUSTICE

Dragan Veselinovic

Summary

In this paper, the author is trying to point out and define Aristotle's understanding of the concept of justice. The starting point in the research and presentation of the problem is revealed as the one that comes from tradition, but proved to be one of the crucial concepts in the practical philosophy in general through various influences and contemplation of Aristotle. Aristotle starts from the meaning of words $\delta\kappa\eta$ (litigation) in order to develop the mindset in justice and to come up in the end with the concept of justice. Dividing justice to two terms (general and special justice) had a great influence on the theoreticians and intellectuals in the period after Aristotle. In his work "Nicomachean Ethics", "Politics" and "Rhetoric" Aristotle from Stagira left us a cornerstone for understanding the concept of justice – both speaking of individual relation to justice and righteousness, and speaking of government and obedience in the state organization, to the role of judges and law in a country. Although the philosopher lived in a world different than ours today, his influence on later intellectuals is indisputable and it is very hard to imagine and understand what our civilization would be like if he had never existed.

Keywords: Aristotle, $\delta\kappa\eta$, justice, injustice, law, judge, governance, obedience, citizen, natural law, positive law, polis